

FÖLTÁRÁS ÉS SZINTÉZIS — SZINTÉZIS ÉS FÖLTÁRÁS

1. Az egészséges tudományos életünk egyik legfontosabb jellemvonása és biztosítója a föltáró-földolgozó, s a szintetizáló munkák *helyes egyensúlya*. A kettő egymás nélkül ugyan sohasem lehet meg. Anyagot föltárni, részletet földolgozni céltudatosan, eredményesen csak egy szintézis hipotetikus alapvonalai kirajzolásának birtokában lehet. Egy szintézis alapvonalainak hipotézisét viszont csak már bizonyos mennyiségű feltárt, s részben föl is dolgozott anyag fölött való rendelkezés teszi kirajzolhatóvá. Nagy társadalmi-szemléleti változások korában ez az egyensúly könnyen, majdnem szükségszerűen bomlik meg.

Így történt ez a magyar irodalomtudományban is, midőn országunk a 40-es évek végén egy új társadalmi berendezkedés s egy új világnézeti alapvetés megteremtéséhez fogott. Azt az anyagot kellett az új berendezkedést és alapozást szolgáló összefoglalás keretébe fogni, amelyet egy más rend és más szemlélet jegyében tártak föl és rendeztek el. Önellentmondásokban és logikai bifogásokban, ítéleti tévedésekben és szimplifikáló magyarázatokban bővelkedt is az a korszak — e körülmények hatására is, s nem csupán az ún. személyi kultusz következtében. Az akkori gyors sütetű rendszerezésekkel együtt, s nem utolsósorban azok kiáltó visszasságai láttán megindult a tervszerű föltáró s az analitikus földolgozó munka. Előbb inkább csak a legjelentősebb alkotók életművére terjedt ki ez a tevékenység, illetőleg azoknak a korszakoknak és kisebb szerzőknek munkájára, amelyeket és akiket az előző rendben és szemléletben társadalmi és világnézeti törekvéseik következtében háttérbe szorítottak vagy egészen elhallgattak.

Mindkét körből jelentős monográfiák és tanulmányok láttak napvilágot, mindkét körből új, az addigiaknál teljesebb s más hangsúlyú kiadások kerültek a kutatók műhelyébe s a közönség asztalára. A kutatók jelentős része ezekben az években sajátította el s tette módszerévé és szintetizáló szemléletévé a marxizmus történeti-társadalmi alapozású metódusait és nézőpontját. Kétségtelenül, nem mentesen ama korszak ideológiai torzulásainak következményeitől. Amely torzulások és következményeik, a dolog természetéből folyóan, sokaknál jóval tovább hatottak, mint ameddig tartott maga a személyi kultusz politikai gyakorlata. Mindenekelőtt és mindenkifölött a társadalmi-politikai alapok s a szellemi-irodalmi jelenségek túlságosan is közvetlen, áttétel és lényegkülönbötetés nélküli összekapcsolásában, származtatásában és megítélésében mutatkozott meg ez. S a művelődési, s ezen belül az irodalmi szféra saját törvényeinek gyakori figyelmen kívül hagyásában. Azok az interdiszciplináris, intermediális területek, amelyeken a szorosabban vett művelődés s a tágabban értett civilizálódás egyes köreinek, ágazatainak kutatása között gyümölcsöző kölcsönösség alakulhatott volna ki, jórészt még kimunkálatlanok voltak. Mindenekelőtt a szociologikusan kezelt művelődéstörténet különböző mező-

nyeinek föltárása s mint közvetítőnek bekapcsolása hiányzott, például a műfaj- és eszmetörténet, az életforma- és ízléstörténet, a közönség- és intézménytörténet között.

2. A kutatások azonban így is termékenyek voltak, s kirajzolódtak belőlük egy új, társadalmi és evolúciós értékvonatkozottatású szintézis alapvonalai. Olyannyira, hogy a 60-as évek elején *az egész magyar irodalom történetének összefoglalására* lehetett gondolni, s ez évtized közepére, második felére meg is született a magyar irodalom hatkötetes története, Sötér István főszerkesztőségével. Ez a munka, kétségtelen, minden addigi társát fölülmúlta nemcsak az anyag gazdagságában, rétegzettségében, megközelítése sokoldalúságában, de és legfőképpen a társadalmiasan értett komplex történetiség tekintetében. A műveket, az irányzatokat, a korszakokat a társadalom fejlődéstörténetével igyekezett szembesíteni, sajátosságait általa megvilágítani, funkcióikat benne megmutatni. Ez a munka nagyon sokáig alapműnek számít majd a magyar tudományosságban, és a keletkezése meg kritikája nyomán fölgyűlt tapasztalatok más tudományok történeti szintetizáló munkájához is bő tanulsággal szolgálhattak.

A munka, természetesen, magán viselte azokat a fogyatkozásokat is, amelyek bevezetőül említettünk, bár egyes kötetei, egyes részletei, mintegy útközben, igyekeztek ezeket minél inkább kiiktatni. Egészen röviden s némi egyszerűsítéssel azt mondhatnánk, a társadalmi és művelődési élet s az irodalom örökké mozgásban levő struktúrái ebben a munkában gyakran nem hatják még át egymást kellő funkcionalitással. Az egyes életművek rajzai így nem mindig egyben az egész folyamatrajz részei is. Következett ez a mondott okokon kívül az egyes korszakok föltáratlanságából is. Az 1849-től a Nyugatig terjedő kötet anyaga ezért lett szinte abnormisan nagy terjedelmű; benne kellett ugyanis elvégezni e korszak nemcsak szintetizáló bemutatását, de jórészt föltárását is. Az ötödik, a Nyugat korszakot tárgyaló kötet viszont ugyanezért lett aránytalanul sovány: a kötet író- és életmű-portrékból áll; a művelődés köztes anyagát a szerzők még nem tudták föltárni s történeti mozgás intermedialis anyagává tenni. De nagy szerepe volt mind e fogyatkozások előidézésében annak a ténynek is, hogy e nagy szintetizáló mű keletkezése idején, a 60-as években áttekinthetetlen és ellentmondásos volt ez évek irodalomfelfogása, irodalomelméleti szemlélete.

E munka tapasztalatai nyomán igyekeztek az irodalomtudomány művelői és orientáló helyei olyan területekre koncentrálni a kutatói s feldolgozó tevékenységet, amelyek feldolgozottságának hiánya erősen közrehatott e fogyatkozások keletkezésében. Irodalomelméleti, főleg poétikai, műfaj-történeti munkák keletkeztek, a műmegközelítés korszerű módszereit igyekeztek kidolgozni, az összehasonlító tevékenység megélénkült, az irodalom s a társművészetek közti kapcsolatok felfedésére történtek kísérletek, a világirodalom alkotóinak s jelenségeinek lexikális bemutatása folyt (s folyik) nagy mérvű vállalkozásban, a sajtó történetének feldolgozása kezdődött el, a magyar irodalomkritikai gondolkodás történetének bemutatása indult meg, a második világháború utáni irodalom mozgalmainak, irányainak, műveinek összefoglalására jött létre többkötetes vállalkozás.

3. Ezek közül, s más egyéb felsorolhatók közül, emelünk ki, bár különböző terjedelemben, négyet: a komparatiztikus munkát, a sajtótörténetet, a kritikátörténetet s az utolsó évtizedek irodalmának összefoglalását.

a) *A komparatiztika* meglehetősen régi ágazata az irodalomtörténetírásnak. Nálunk is oly nagy nevre tekinthet vissza, mint például Arany Jánosé (Zrínyi és Tasso), Péterfyé (regényíró tanulmányai), Heinrich Gusztávóé (Bánk bán és legenda tanulmányai). A magyar komparatiztika a két háború között el ugyan nem sorvadt, de nem is sokat lépett előre. Az ún. személyi kultusz (és utóideje) meg éppen nem kedvezett az ilyfajta kutatásoknak, eleve gyanakvással nézve azokat. Pedig az utolsó félszázadban kevés területen hozott az irodalomtudomány termékenyítőbb eredményeket, mint éppen itt. S kevés eredményre támaszkodhattak az irodalomelmélet és irodalomtörténet elméletszerzői nagyobb biztonsággal, mint az összehasonlító tevékenységre. Ezért kell oly jelentősnek tekintenünk azt a munkát, amelyet a *Helikon* c. komparatista folyóirat Köpeczi Béla főszerkesztőségével végez; részint azzal, hogy e tudományág külföldi elméleti eredményeit közvetíti tanulmányokban, kritikákban, recenziókban, részint azzal, hogy az ún. tematikus számokkal egy-egy kérdéskör mai nemzetközi állását járja körül, részint azzal, hogy indítást ad és helyet kínál hazai összehasonlító munkáknak. Egyik közeli száma például a művelődéstörténet érthető módon világszerte középpontba került kérdését helyezi lencse alá; a művelődéstörténetét, amely a művészeti ágak s egyéb szellemi-civilizációs területek közt a kapcsolatokat s az összefüggéseket különösen alkalmas fölmutatni.

b) *A sajtótörténet* (Szabolcsi Miklós főszerkesztésével) elsősorban a politikai és közművelődési sajtóra koncentrál. Megjelent első kötetében azonban még szinte minden időszakosan megjelenő kiadványra kiterjedt figyelme. S ez természetes. A kezdetektől az 1848-ig terjedő korszaknak csak a végén indul meg olyan nagyfokú sajtóműfaji, lap típusi differenciálódás, amely már lehetővé és szükségessé teszi a szakágazati elválasztást, megkülönböztetést és tárgyalást. Kérdés lehet azonban, vajon ama korszak sajtójának földolgozása is segítheti-e az irodalomtörténetírás említett fogatkozásainak kiiktatását, amelyekben az a földolgozás már a politikai s közművelődési sajtóra összpontosul? Aki azonban kicsit is jártas a polgári kor irodalomtörténetében, tudja, hogy nemcsak közvetve, az írók eszmei, közéleti, politikai orientálásával vett részt az irodalom irányzatainak alakításában, hanem közvetlenül is, nagyarányú tárcarovataival, ünnepi különszámaival, mellékleteivel. Egyes korszakokban ezek fontosabb szerepet tölthettek be, mint a tulajdonképpeni irodalmi lapok. Különösen áll ez éppen az 1849-től a századvégig tartó időszakra, amelynek sajtóját tárgyaló két kötet éppen most került nyomdába, Kosáry Domokos és Németh G. Béla szerkesztésében.

c) *A magyar irodalomkritikai gondolkodás történetének* hiánya már az akadémiai irodalomtörténet írásának idején, mint sürgős feladat jelentkezett. Az irodalomról alkotott felfogását sok író rendszeresen összefoglalta, de még nagyobb azok száma, akik sohasem tették ezt meg. Kritikusok, tanulmányírók, elmélet-szerzők végezték helyettük el. Közvetlenül befolyásolták tehát az írók alkotói tudatát és tevékenységét; ami azonban nem kevésbé fontos, értékrendet, értékfogalmakat nyújtottak az olvasóknak a művek megértésére, megítélésére, befogadására. Másik oldalról tekintve viszont közvetítették a társadalmi igényeket az alkotók irányába. Az irodalomkritikai gondolkodás történetének megírása tehát már a 60-as évek végén, mint fontos feladat állott a hazai irodalomtudomány előtt. Ám csak a megkezdett munka folyamán derülhetett ki, milyen óriási nehézségeket kell itt legyőzni.

A szorosabban vett irodalomtörténetírás nagy hagyományokkal rendelkezett. A kritika történetének megírása nemcsak itthon, de külföldön is vajmi kevés előzményre támaszkodhatott. Az irodalomtörténetírás anyaga különböző kiadások sorában rendszerint könnyen hozzáférhető. A kritikátörténet anyagát, ellenkezőleg, többnyire jelentékeny és jelentéktelen, gyakran alig föllelhető folyóiratokból kell föltárni. A hazai kritika külföldi szerzőkhöz való viszonya s egyéb szakágakhoz fűző kapcsolódása is százfelé ágazik szét, például a filozófia, a történetbölcsélet, az erkölcs- és izlésszociológia irányába. Érthető hát, ha a munka több időt vett igénybe, mint kezdetben tervezve volt. Három kötete immár elkészült, a középkorról szóló, a reformkor első felét tárgyaló, s a kiegyezés időszakát magába foglaló. Mindhárom eredményeiből emeljünk ki egy-egy fontos mozzanatot. Kiderült, hogy a hazai irodalmiság jóval korábban és többértéűen jelent meg magyar nyelven is, mint eddig véltük. S világos lett, hogy a reformkorban a nemzeti identitás kérdésének, a szociális rétegek feladatvállalásának s az irodalom irányzati követelményeinek összefonódott rendszere meglehetősen tudatosultan állt a kor gondolkodói előtt. S nemcsak az bizonyosodott be, hogy a kiegyezés korában már szeizmográfszerűen jelzi a hazai gondolkodás az európai gondolkodás változásait, de az is, hogy a kor fő irányát, a pozitívizmust s ellenáramlatait pontosan a hazai szükségleteknek megfelelően alakították át, s így csak komparatiztikusan, azaz eredetük és hazai funkcióik alapján lehet megítélni s minősíteni őket.

d) Ez év első negyedében jelent meg a *második világháború óta eltelt időszak irodalmát*, irodalomkritikáját, irodalmi életét összefogó, több kötetre tervezett munka első kötete. Eleve várható volt, hogy a munka sokágú s heves vitát vált majd ki. Vitát a szerzők ellenében, de vitát a szerzőket bíráló kritikusok közt, egymás ellenében is. Nemcsak hogy nem visszás vagy káros jelenség ez, hanem nagyon is természetes, hasznos és érthető. Nagyon is érthető, mert oly életművekről van szó, melyeknek alkotói s melyeknek hívei vagy ellenzői itt élnek körünkben, mai íróvilágunkat s olvasóközönségünket alkotják. S nagyon is természetes, hiszen minden összefoglaló, rendszerező s értékelő törekvés más összefoglaló, rendszerező és értékelő törekvések szembevitő vitáját hívja ki, még ha nem foglalták is össze e más törekvéseket soha. És nagyon is hasznos lehet, ha egy korszak törekvéseinek rajzához olyanok is hozzászólnak, akik maguk is alkotó részesei voltak e törekvéseknek. Ám a vita hasznossága, termékenységé, építő jellege mégis attól függ, pusztán sérelmi jellegű-e, egyes vélt vagy valódi hibákat kinagyító-e, mellékes kérdéseket központba állító-e, — vagy pedig az ilyen típusú problémákat is szóvá tevő ugyan, de a munka centrális elemeire, törekvéseire, eredményeire összpontosít-e?

Az eddig megjelent kritikákban kétségtelenül joggal szóvá tett hibák, hiányok kerültek elő. Mert az pl. valóban nem szerencsés, mivel aránytévesztő és hibásan orientáló, hogy oly nevek, melyekhez harminc éven át csupán jelentéktelen kritikák s folyton visszatérő közhely-hozzászólások fűződtek, a névmutatókban oly enormis mennyiségben fordulnak elő, mintha e nevek viselői lettek volna a korszak vezető elméi. S csakugyan nem rokonszenves, főleg pedig nem tárgyyszerű, ha a hibák mindenekelőtt az immár holtak vagy az anatómia alatt álló külföldre távozottak nevéhez köttetnek. Ha pl. egy folyóirat szintje mindig akkor esik, ha az utóbbiak valamelyike kezében van, s akkor emelkedik, ha ma is erősen pozicionáltak irányításába jut. Az is joggal szóvá tett kérdés, szabad-e egy munkaközösség nevében valamit úgy közzétenni, hogy a végleges formát a közösség minden tagja nem látta s nem hagyta jóvá.

Ezeknek s hasonló észrevételeknek jogosságát elfogadva, mégis az a benyomásunk, a kötetről egyelőre mellékes kérdések körül, tárgyszerűséget és méltányosságot gyakran nélkülöző magatartással, közelítéssel indult el a vita. Mert ez a kötet végül is olyan nélkülözhetetlen segítség, alap, forrás a jövő irodalomtörténetírása számára, amelyet e tudományág régebbi hazai története alig mondhatott magáénak. Ennek a nagyon mozgalmassá sőt viharos korszaknak minden vitakérdése és visszatérő problémája, szellemi vonulata és gondolkodástípusa, lassan érlelődő átalakulása és mesterségesen előidézett fordulata, eszméibőségével kitűnő alakja és szereplési lázas pozíciófigurája föltalálható a kötetben, mégpedig a dolgok időrendjében, ha nem is mindig érdemi arányában. A hazai irodalomtudományi irányok, a kritikai áramlatok, az elméleti tendenciák kapcsolódása külföldi társaikhoz, s ez utóbbiak itthonivá transzformációja éppúgy nyomon követhető a kötetben, mint a külföldi irodalmak ez idő alatti megítélésének és recepciójának nagyon is változékony folyamatai és erős átalakulásai. A társművészetek és társtudományok kritikájának és közéletének kölcsönviszonyáról éppúgy forrást és képet nyer a kötetben az olvasó, mint a történettudomány és az irodalomtudomány, a történetírás és az irodalomtörténetírás néha termékeny, de többször gátló, s gyakran megmutatkozó nem éppen szerencsés ütközéséről is. Jól követhetők az irodalomközéleti mozgások, az irodalomkritikai csoportosulások, az irodalomelméleti gócosodások formálódásai éppúgy, mint az irodalompolitika domináns szempontjainak egyszer kitűnő helyzetérzékelésről tanúskodó, másszor távolról sem valódi szükségletekre felelő, logikus vagy átgondolt változásai és változatai is. Különösen nagy a jelentősége annak a törekvésnek, hogy a kötet kísérletet tesz, és nem sikertelenül, a közönség reagálásainak, ízlés- és hangulatváltozásainak jelzésére és föltérképezésére. Ezzel mintegy elébe megy, elébe dolgozik az oly sajnálatosan hiányzó hazai történeti irodalom- és közönségszociológiának.

Mindezekből és számtalan hasonló vonásából jól láthatni, hogy az irodalomkritikai, az irodalomközéleti és -politikai folyamatok majdani földolgozásának kincsesbányája ez a kötet. S persze, nemcsak a majdani földolgozásának, hanem a mai megismerésének és mérlegelésének is. S ha névfölsorolási néha valóban túlzottak is, a kutató tudja, mily hálás lesz majd az utód (— s az lehet a mai is —) egy-egy név időbeli, tárgyköri, irányzati lokalizációjáért, amelyért a régi vagy akár csak a két háború közti időt búvárolva is gyakran könyvek, folyóiratok, lexikonok tucatjait kell a kutatónak feltúrnia. S mily örömmel veszi a mai kutató is, a majdani is, hogy a kor kérdéskörei köré csoportosítva majdnem hiánytalan bibliográfiát kap kézhez.

Kifogásolták többen, hogy az irodalmárok, kritikusok, tudósok neve messzi többségben van, mint az íróké. A kifogást tevők, az a benyomásunk, engedtek annak az ősi presztízsösztönnek, hogy a névmutatóval kezdték szemügyre venni a könyvet, s a névelőfordulások száma nyomán hagyták kialakulni érzelmi magatartásukat. Vagyannyira, hogy ez utóbbi már alig engedte meg, hogy a kötet pontos címét is elolvassák és számba vegyék. *Az irodalmi élet és a kritika* történetét ígéri ez a cím, — s azt is adja. S bizonyosan helyes megoldás is volt az, hogy egy olyan átmeneti, egy olyan szemléletváltó korszakban, amelyben az irodalomelméletnek, az irodalompolitikának, az irodalomértelmezésnek oly kiemelt szerepe volt, ez kerüljön az első kötetbe. De a közönség szempontjából is jónak látszik ez a megoldás: oly közel van hozzá ez a kor, maga is annyira részese, kritikusa volt irodalmának, hogy a kavargó vélemények összegzésének rendezett útjain könnyebben indul el az írói-költői művek erdeinek

világában. S jónak látszik a kutatás szemszögéből is: a társadalmi és közéleti keretek, a hazai és világirodalmi áramlatok, a közműveltségi és közművelődési állapotok áttekintő birtokában, a kritika és elmélet fogalmaival és módszereivel felszerelve, könnyebb lesz majd az életművekről és az irányzatokról, az íróegyeniségekről és műfogadattásokról, a korkérdésekről és korigényekről szólni.

Mi hát az, amit a tárgyyszerű kritika joggal állít majd a megfontolások közép-pontjába, mérlegére? Induljunk kívülről befelé, midőn néhányat az ily kérdésekből felsorolunk. Rögtön a címet és vele a műfajt. Alighanem szerencsésebb lett volna a „története” szót mellőzve „A magyar irodalom 1945 – 1970 között” címet a könyv homlokára írni. Nincs meg az időbeli távlat, nincs meg a cezúra jellegű váltás, korszakzárás, nincs meg a személyi, intézményi, irányítási distancia, főleg pedig nincs meg az az egyértelműen tisztázott tárgyköri szemlélet, az az értéklényegi tisztázás, az a viszonylagos konszenzus, amely egy viszonylag általános érvényű szintézishez szükséges; márpedig ezen a területen *történet* és *szintézis* elválaszthatatlanul korrelatív fogalmak. Egyik a másik nélkül mit sem ér. A világért sem azt nehezményezzük, hogy állást foglalnak a szerzők. Hanem azt, hogy ebben a nagyon inkoherens anyagban az irodalom-*történet* nevében foglalnak állást. Ha több föltételelességgel, több vaglyagossággal, több megengedőséggel szólnának, nagyobb volna a hitelük. Ha eleve a maguk nevében, csoportként vagy egyedenként szólnának, s regisztrálnák az övékével szemben álló vélemények főbb típusait, akkor bizonyosan egyértelműbben, határozottabban, tisztázottabban beszélhetnének filozófiai-esztétikai alapozású értékítéleti kérdésekről is. S nem kényszerülnének egy világosan nem látható, mert világosan körül nem határolt fejlődési érték jegyében a legkülönbözőbb dolgokat illetően egy monoton dicséretiáda- s apológia-folyamra, amely óhatatlanul vagy az ősi Ferenc József-anekdótát hozza az olvasó emlékezetébe: „minden nagyon jó, minden nagyon szép, mindennel meg vagyok elégedve”; vagy a vulgarhegelianizmus csúnya képzetét. (Az öregúr, persze, vulgarhegelianizmus tekintetében még nem volt képezve, s így nem tette hozzá a „végső soron”-t.)

Valószínűleg a valódi történeti szintézis majdnem áthághatatlan nehézsége s mégis erőltetése hozta magával azt is, hogy nemegyszer a személyes, alkati, egyedi vonások, sőt, gyakran az irányzatiak is elmosódtak. Egy, a napi politika szerint forgó ideológiai masinéria kerekeit láttatja gyakran a kötet ott is, ahol egyszerűen művelődési örökség, személyes hajlam, egyedi igény vagy az életismeret hiánya, a társadalomértés felszínessége, az erkölcsi magatartás puhasága, a történeti gondolkodás gyengesége játssza a főszerepet. Vagy éppen ellenkezőleg: történetbölcséleti alaptévedések sora. Ez a kettős hiány hozhatja magával, hogy a kötet jó néhány erősen ideologikus szerzőjének fölfogása viszont nem kapcsolódik vissza és hozzá a hazai vagy a külföldi rokon előzményekhez. Amennyire jó a kötet szorosabban vett irodalomtudományi komparatistikája adatszerűségében is, a diszciplína leírásában is, annyira érzi az olvasó az ideológiát illető komparatistikus szálak hiányát. Néha szinte azt a benyomást kelti a kötet, hogy a kor magyar gondolkodása marxista klasszikusokon iskolázott autochton nemzeti gondolkodás fejlettebb és kevésbé fejlett változataiból és fokozataiból tevődött össze. Lukács műve, például, örömmel látja az olvasó, kellő *arányú* fejezetet kap; de jóval hitelesebb volna a kép, ha, s a kötet egészében, egyéb részein is, emberi alkata, lelki konvulziói, főleg pedig művelődési inspirációi jobban szóhoz jutnának. S a Révairól kirajzolódó

kép is többet magyarázna tevékenységéről, ha lelki egyénisége, ízlésbeli, műveltségbeli egysíkúsága, történelmi sematikája és kompenzációja jobban számba vétetnék. Mert végül is a történetírót Révai taktikai baklövéseinél, irodalompolitikai melléfogásainál, következetességnek tűnő mániánál jobban érdeklik történetfelfogásának alapvető filozófiai tévedései; mint ahogy az általa dominált korszakban is ez érdekli a történészt igazán, s csak ennek ismerete után az ennek jegyében született ún. torzulások.

Röviden: ennek a munkának lehet is, kell is apró ténybeli s modorbeli mellérögésait bírálni. Bírálata azonban alighanem akkor hasznos igazán, ha műfajából, munkamódszeréből, főleg pedig szemléletéből fakadó hibáit vesszük górcső alá. S a bírálat azonban ezúttal is, vagy ezúttal különösen akkor jogosult, méltányos és termékeny, ha nem egyoldalú s nem lejárató célzatú. Azaz, ha tárgyiasan tájékoztat arról, hogy e kötet szerzői igen nagy feladatot vállaltak, s olyan könyvet adtak a közönség és a kutatás kezébe, amelyben az elmúlt harminc esztendő minden csak valamelyest is jelentős hatású, következményű irodalomközéleti, irodalomkritikai, irodalompolitikai eseményéről, akár pozitív, akár negatív eredményűek voltak is ezek, a maga társadalmi, ideológiai, politikai s irodalmi helyén és vonatkozásában bő és sokrétű fölvilágosítást kap, az illető esemény- és kérdéskört érintő cikkek gazdag s jól áttekinthető címlistájával. S aki valaha irodalomtörténeti kutatásokat végzett, tudja, hogy ezzel a tüzetes tájékoztatással és alapos bibliográfiával milyen nagy segítséget kapott.